

คุณลักษณะและวิธีการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทย

CHARACTERISTICS AND METHODS OF INSTRUCTIONAL MEDIA DEVELOPMENT OF THAI DANCE

Corresponding author¹
chanaporn.mano@g.swu.ac.th

ชนาพร กองจินดา¹
Chanaporn Kongjinda¹

Received: Dec 27, 2020

Revised: May 27, 2021

Accepted: June 2, 2021

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอความหมายและกระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทย เพื่อพัฒนาทักษะการปฏิบัติของผู้เรียนวิชานาฏศิลป์ไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายความหมาย คุณค่าและความสำคัญ ประเภทของสื่อการเรียนการสอน การเลือกใช้สื่อและกระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน รวมถึงการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาสื่อและการนำสื่อการเรียนการสอนไปประยุกต์ใช้ การวิเคราะห์ครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าสื่อการเรียนการสอนนาฏศิลป์ที่เป็นบุคคล วัสดุ อุปกรณ์ เทคนิค วิธีการ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเข้าใจจากผู้สอนสู่ผู้เรียนนาฏศิลป์ เพื่อให้ผู้เรียน บรรลุตามจุดประสงค์ การเรียนรู้ที่กำหนดไว้ได้ง่ายและรวดเร็ว ซึ่งกระบวนการพัฒนาสื่อ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน 2) ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3) การสร้างสื่อการเรียนการสอน 4) การนำสื่อการเรียนการสอนไปใช้ 5) การประเมินผล โดยหนึ่งในประเภทสื่อการสอนที่ได้รับความนิยมมากที่สุดสำหรับการฝึกทักษะปฏิบัติวิชานาฏศิลป์ไทย ได้แก่ สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ในรูปแบบสื่อวีดิทัศน์

คำสำคัญ: สื่อการเรียนการสอน, การพัฒนาสื่อ, นาฏศิลป์ไทย

¹ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ABSTRACT

This article presents meaning and instructional media development process of Thai dance for developing Thai dance skills of students with the aim to explain meaning, value and importance, types of instructional media, media selection and instructional media development process, analysis on media development process and application of instructional media. This analysis represented that instructional media of Thai dance that was persons, materials, devices, techniques, and methods acted as the medium for transferring knowledge, thinking, and understanding from teachers to students of Thai dance in order to enable students to achieve defined learning objectives easily and rapidly. Media development process consisted of 5 important procedures including: 1) analysis on instructional media; 2) instructional media design; 3) instructional media creation; 4) instructional media presentation; 5) and evaluation. One of instructional media types that gained the highest popularity for practicing skills of Thai dance was computer media in the form of VDO media.

Keywords: Instructional Media, Media Development, Thai Dance

บทนำ

ในการจัดการเรียนรู้ สื่อการเรียนการสอนนับว่าเป็นส่วนสำคัญขององค์ประกอบการสอน เสมือนตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนและผู้เรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้ง่ายและรวดเร็วมากขึ้น สื่อการสอนมีหลากหลายประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะ คุณสมบัติที่แตกต่างกัน ทั้งตัวอักษร รูปภาพ เสียง อุปกรณ์เทคนิคและวิธีการนำเสนอเพื่อให้เหมาะสมกับความหลากหลายของผู้เรียน นอกจากนี้ผู้สอนต้องมีความรู้ความเข้าใจในประเภทของสื่อแล้ว ผู้สอนจำเป็นต้องเลือกสื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียนและสอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งปัจจุบันระบบการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ณ จุดใดจุดหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อจุดอื่นๆ โดยเฉพาะสื่อการสอนที่เน้นด้านทักษะการปฏิบัติของผู้เรียนในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน (ขวสท. 2561, น.1)

นาฏศิลป์ไทยเป็นรายวิชาหนึ่งที่ถูกรบรจไว้ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ที่ผู้เรียนจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจองค์ประกอบนาฏศิลป์ สามารถแสดงออกทางนาฏศิลป์อย่างสร้างสรรค์ ใช้ศัพท์เบื้องต้นทางนาฏศิลป์ สามารถถ่ายทอดความรู้สึกความคิด

อย่างอิสระ สร้างสรรค์การเคลื่อนไหวในรูปแบบต่างๆและประยุกต์ใช้นาฏศิลป์ในชีวิตประจำวันได้ (หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551, 2551, น.207) นาฏศิลป์ไทยมีเนื้อหาการเรียนรู้อันหลากหลายรูปแบบ ซึ่งพบว่า หนึ่งในเนื้อหาสำคัญของรายวิชาที่เป็นปัญหาสำคัญอันส่งผลกระทบต่อการจัดการเรียนรู้ด้านทักษะปฏิบัติ คือ “ภาษาท่า” โดยภาษาท่า คือ ท่าทางนาฏศิลป์ไทยเสมือนการพูดโดยไม่ต้องเปล่งเสียงออกมา อาศัยส่วนประกอบของร่างกายแสดงออกมาเป็นท่าทาง สื่อให้ผู้ชมสามารถเข้าใจเรื่องราวได้ โดยเลียนแบบท่าทางธรรมชาติของมนุษย์ และนำมาประดิษฐ์ ดัดแปลงให้มีความอ่อนช้อยสวยงาม (อมรากล่ำเจริญ, 2542, น.108) จำแนกได้ 3 ประเภท คือ 1) ภาษาท่าที่ใช้แทนคำพูด 2) ภาษาท่าที่แสดงกิริยาอาการหรืออิริยาบถ 3) ภาษาท่าที่แสดงถึงอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งภาษาท่าเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการฝึกทักษะปฏินาฏศิลป์ไทยเบื้องต้น ผู้เรียนต้องมีความรู้ ความเข้าใจ สามารถจดจำท่าท่าและปฏิบัติได้ โดยการฝึกซ้ำๆเพื่อให้เกิดความเชี่ยวชาญ ชำนาญ อันเป็นพื้นฐานของการประดิษฐ์ท่าท่าและเกิดความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้แสดงและผู้ชมได้อย่างชัดเจน หากผู้สอนจัดการเรียนรู้ด้วยตัวบุคคลหรือวิธีการสอนแบบสาธิตเพียงวิธีการเดียว ส่งผลให้ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควรหรือกล่าวได้ว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนด ดังนั้นผู้สอนจำเป็นต้องอาศัยสื่อการเรียนการสอนเสมือนผู้ช่วยสำคัญในการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้อย่างเต็มตามศักยภาพและบรรลุตามวัตถุประสงค์ (สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, 2553, น. 38-39)

ซึ่งหนึ่งในกระบวนการเรียนการสอนนาฏศิลป์ไทยที่สำคัญ คือ ผู้เรียนจำเป็นต้องมีทักษะการปฏิบัติ อันเป็นลักษณะสำคัญในการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทย โดยเฉพาะภาษาท่าทางนาฏศิลป์ไทยที่ใช้ร่างกาย สีหน้า อารมณ์และความรู้สึก สื่อสารแทนการพูด ดังนั้นผู้เขียนตระหนักถึงความสำคัญในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทยให้มีความสอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ จึงศึกษาเกี่ยวกับความหมายของสื่อการเรียนการสอน ประเภทสื่อการเรียนการสอน ความสำคัญและคุณค่าของสื่อการเรียนการสอน การเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน กระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน และการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ไทยในด้านทักษะปฏิบัติ โดยสื่อดังกล่าวส่งผลให้ผู้เรียนทบทวนและฝึกปฏิบัติได้ด้วยตนเอง เกิดทักษะการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งได้รับการพัฒนาทักษะการปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและเต็มศักยภาพ

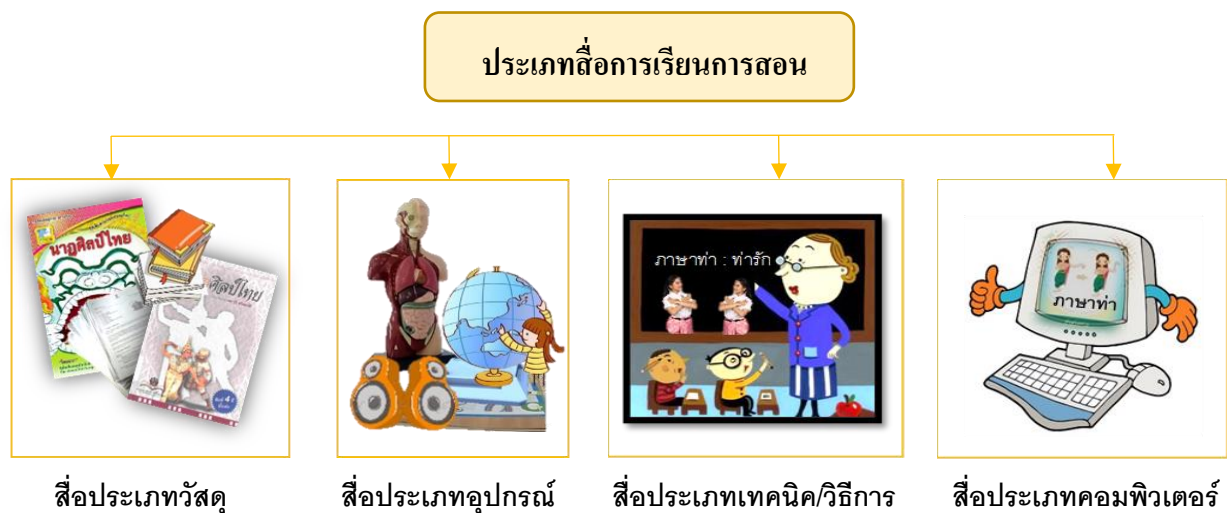
ความหมายของสื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอน หรือ “สื่อการสอน” หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เป็นบุคคล วัสดุ อุปกรณ์ เทคนิค วิธีการ ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเข้าใจจากผู้สอนสู่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียน

บรรลุตามจุดประสงค์การเรียนรู้ที่กำหนดไว้อย่างง่ายและรวดเร็ว ส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนและมีความสำคัญต่อกระบวนการจัดการเรียนรู้ ส่งผลให้ผู้เรียนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปตามจุดประสงค์การเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ในการเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน ผู้สอนจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะคุณสมบัติของสื่อแต่ละชนิดให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ เพื่อเลือกสื่อให้ตรงกับวัตถุประสงค์การสอน จัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน โดยมีการวางแผนการใช้สื่ออย่างเป็นระบบ และเพื่อให้การจัดการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถจำแนกประเภทสื่อการเรียนการสอนได้ 4 ประเภท (เดชพงษ์ อุ่นชาติ, 2563, น.1) ดังนี้

1. สื่อประเภทวัสดุ ได้แก่ สไลด์ ซีดี หนังสือเรียน สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ
2. สื่อประเภทอุปกรณ์ ได้แก่ หุ่นจำลอง ลูกโลก เครื่องเล่นเสียง โทรทัศน์ อุปกรณ์ในห้องปฏิบัติการ
3. สื่อประเภทเทคนิคหรือวิธีการ ได้แก่ การสาธิต การอภิปรายกลุ่ม การฝึกปฏิบัติงาน การจัดนิทรรศการ การเสนองานหน้าชั้น
4. สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ ได้แก่ การใช้คอมพิวเตอร์ช่วยสอน นำเสนอ แอนิเมชัน การ์ตูน แอปพลิเคชันหรือเกม รวมถึงการใช้อินเทอร์เน็ต

เมื่อผู้พัฒนาสื่อการเรียนการสอนสามารถระบุประเภทของสื่อที่สอดคล้องกับบริบทและความต้องการของผู้เรียนได้แล้ว ส่งผลให้สื่อการเรียนการสอนที่เลือกใช้เกิดประสิทธิภาพต่อผู้เรียนเป็นอย่างมาก เนื่องจากรูปแบบของสื่อทั้ง 4 ประเภท มีความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนและการเรียนรู้ของผู้เรียน (กิดานันท์ มลิทอง. 2543, น.100)

ภาพที่ 1 แสดงประเภทของสื่อการเรียนการสอน

ความสำคัญและคุณค่าของสื่อการสอน

สื่อการสอนแต่ละประเภทมีคุณค่าต่อการเรียนการสอนเป็นอย่างยิ่ง ผู้สอนสามารถเลือกใช้สื่อในแต่ละประเภทประกอบการเรียนการสอนได้ทุกระดับชั้น ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาระดับปฐมวัยจนถึงระดับอุดมศึกษา หากผู้สอนใช้สื่อการเรียนการสอนให้ถูกต้องตามหลักการ ส่งผลให้สื่อการสอนมีคุณค่า ดังนี้

1. คุณค่าด้านวิชาการ

1.1 ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ตรงและเรียนรู้ได้มากกว่าปกติ

1.2 ลักษณะรูปธรรมของสื่อการสอน ส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจความหมายสิ่งต่างๆเพิ่มมากขึ้น ส่งเสริม

ความคิดและการแก้ไขปัญหา

1.3 สื่อการเรียนรู้อีกทำให้เกิดประสบการณ์ตรงและเป็นจริง ช่วยให้ผู้เรียนจดจำได้มากและนานขึ้น

1.4 สื่อภาพยนตร์ ภาพนิ่งช่วยกระตุ้นทักษะการเรียนรู้ของผู้เรียน

2. คุณค่าทางด้านจิตวิทยาการเรียนรู้

2.1 กระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจ และต้องการเรียนรู้สิ่งต่างๆเพิ่มมากขึ้น

2.2 ผู้เรียนเกิดความคิดรวบยอดและมีเจตคติที่ดีต่อการเรียน

2.3 ผู้เรียนเกิดความพึงพอใจและการปฏิบัติกิจกรรมด้วยตนเอง

3. คุณค่าทางเศรษฐกิจการศึกษา

3.1 ผู้เรียนเรียนรู้ได้รวดเร็วมากขึ้น

3.2 ลดระยะเวลาในการจัดการเรียนการสอนของครูผู้สอน

3.3 ขจัดปัญหาเรื่องสถานที่และระยะทางในการเรียนรู้ของผู้เรียน

จากความสำคัญและคุณค่าของสื่อการสอนที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่า สื่อการสอนมีคุณค่าและบทบาทสำคัญในการจัดการเรียนรู้เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากสื่อการเรียนการสอนช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับผู้เรียนทั้งด้านความรู้และด้านทักษะการฝึกปฏิบัติ นอกจากนี้การใช้สื่อให้เกิดประสิทธิภาพ ผู้สอนจำเป็นต้องรู้และเข้าใจคุณสมบัติของสื่อและประสบการณ์ที่ได้รับจากสื่อแต่ละประเภท โดย Edgar Dale (1965 อ้างถึงใน กิดานันท์ มะลิทอง, 2543, น. 90-93) ได้อธิบายความสัมพันธ์ของประสบการณ์ของผู้เรียนที่ได้รับจากสื่อการสอน ผ่าน “กรวยประสบการณ์” แบ่งออกเป็น 10 รูปแบบ ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ของประสบการณ์ผู้เรียนที่ได้รับจากสื่อการเรียนการสอนผ่านรูปแบบ
กรวยประสบการณ์

ลำดับ	รูปแบบประสบการณ์	ลักษณะประสบการณ์	ลักษณะการเรียนรู้	ตัวอย่างสื่อการสอน	ผลลัพธ์ที่ได้จากรูปแบบประสบการณ์การเรียนรู้และสื่อ
1	ประสบการณ์ตรง	รูปธรรม	ผู้เรียนได้เห็น ปฏิบัติสัมผัสและรับรู้ด้วยตนเอง	การอ่านหนังสือ การทดลอง การสนทนา	1. เข้าใจและจดจำได้มากขึ้น 2. ฝึกการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า 3. นำไปต่อยอดสิ่งอื่นได้
2	ประสบการณ์รอง	รูปธรรม	สิ่งของ สภาพการณ์การจำลองที่จัดเตรียมขึ้นเพื่อเลียนแบบสภาพการณ์จริง	หุ่นจำลองการแต่งกายของตัวละครใน	เข้าใจสิ่งที่กำลังศึกษาได้ด้วยระยะเวลาอันสั้นจากสื่อการเรียนการสอน
3	ประสบการณ์นาฏกรรมหรือการแสดง	รูปธรรม	การจัดแสดงเรื่องราวที่ผู้เรียน มีส่วนร่วมในการแสดง	การละเล่นพื้นเมือง ประเพณีต่างๆ	เข้าใจและเชื่อมโยงกิจกรรมกับเรื่องราวนั้นๆ ได้รวดเร็วขึ้น
4	การสาธิต	รูปธรรม	การให้ความรู้ ข้อเท็จจริงในลักษณะกระบวนการขั้นตอน ประกอบการใช้ของจริง	การสาธิต ทำว่า	ผู้เรียนได้รับข้อมูลทั้งภาพและเสียงอย่างชัดเจน รวดเร็ว และถูกต้องจากการแสดงหรือการกระทำ
5	การศึกษานอกสถานที่	รูปธรรม	การให้นักเรียนไปศึกษาแหล่งความรู้นอกห้องเรียนในสภาพจริง	การเยี่ยมชมโบราณสถาน การสัมภาษณ์บุคคล	ผู้เรียนเห็นภาพ สถานที่ วัสดุที่เป็นของจริงและเป็นสิ่งที่น่าสนใจ
6	นิทรรศการ	นามธรรม	การจัดแสดงสิ่งต่างๆ โดยใช้สื่อประกอบ	การจัดป้ายนิทรรศการ การจัดแสดงผลงานนักเรียน	ได้รับองค์ความรู้ที่สรุปสาระสำคัญเรียบร้อยแล้วผ่านรูปภาพ สี และตัวอักษร
7	โทรทัศน์และภาพยนตร์	รูปธรรม	การใช้ทั้งภาพภาพเคลื่อนไหวและเสียง	สื่อวีดิทัศน์	ภาพ แสง เสียงส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้น และสามารถเห็นเหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นได้ ผ่านรูปแบบการถ่ายทอดสด
8	การบันทึกเสียงวิทยุ และภาพนิ่ง	นามธรรม	เป็นการรับรู้จากการฟังหรือการพูด	เทปบันทึกเสียง / รายการวิทยุ	เสียงช่วยสร้างจินตนาการของผู้เรียนให้เห็นภาพมากขึ้น

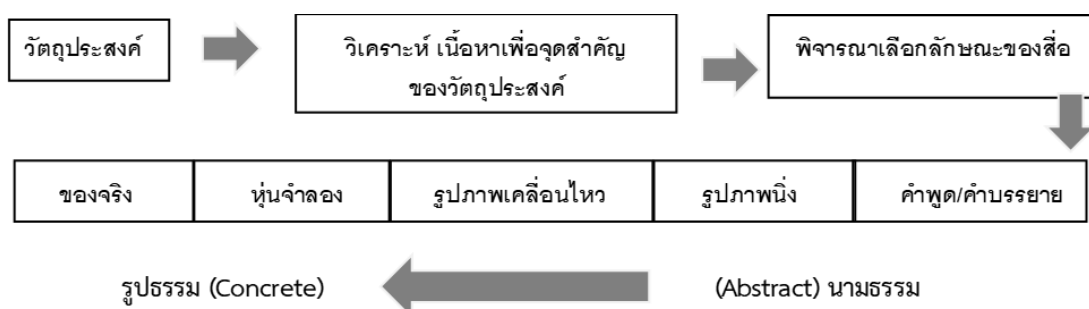
ลำดับ	รูปแบบ ประสบการณ์	ลักษณะ ประสบการณ์	ลักษณะการเรียนรู้	ตัวอย่าง สื่อการสอน	ผลลัพธ์ที่ได้จากรูปแบบ ประสบการณ์การเรียนรู้ และสื่อ
9	ทัศนสัญลักษณ์	นามธรรม	สื่อที่ใช้สัญลักษณ์ ทางภาพ	แผนภูมิ แผนที่ ภาพโฆษณา สัญลักษณ์ ต่างๆ	ช่วยให้เกิดความเข้าใจได้อย่าง รวดเร็ว
10	วจนสัญลักษณ์	นามธรรม	สัญลักษณ์ทาง ตัวอักษรและคำพูด	หนังสือ เอกสารที่ใช้ ตัวอักษร ตัวเลขแทน ความหมาย ของสิ่งต่างๆ	ทำให้การเรียนรู้มีความ ท้าทายและน่าสนใจมากยิ่งขึ้น แต่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ ความรู้พื้นฐานในเรื่องนั้นๆ

ทั้งนี้เมื่อมีความรู้ เข้าใจ ความสัมพันธ์ของประสบการณ์ของผู้เรียนที่ได้รับจากสื่อการเรียนการสอน เรียบร้อยแล้ว ประเด็นต่อมาที่ผู้พัฒนาสื่อการเรียนการสอนจำเป็นต้องทำความเข้าใจคือ แนวทางการเลือกใช้ สื่อการเรียนการสอน เพื่อให้การจัดการเรียนการสอนบรรลุตามจุดประสงค์การเรียนรู้ที่กำหนด

การเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน

ในการพิจารณาเลือกใช้หรือสร้างสื่อการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับจุดประสงค์การเรียนรู้ ใน ขั้นต้นจำเป็นต้องพิจารณาและคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. จุดมุ่งหมายของเนื้อหาวิชาและการสอน
2. รูปแบบและระบบของการเรียนการสอน
3. ลักษณะของผู้เรียน
4. ประเภท คุณสมบัติ และหน้าที่ของสื่อการเรียนการสอนแต่ละชนิด
5. วัสดุ อุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวก หรือพิจารณาเลือกเรียงตามลำดับจากสิ่งที่เป็นนามธรรม ไปสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรม ดังนี้ (ซวลิต แซงทอง, 2561, น.4)

ภาพที่ 2 แสดงการพิจารณาเลือกใช้สื่อการเรียนการสอน

กระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีลักษณะแตกต่างไปจากหลักสูตรที่ผ่านมาในอดีต เนื่องจากสถานศึกษาต้องจัดทำสาระของหลักสูตรสถานศึกษาด้วยตนเอง บทบาทการผลิตและการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ตามหลักสูตรของสถานศึกษา จึงเป็นความรับผิดชอบของครูผู้สอนในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ที่ต้องดำเนินการ เพราะสื่อการเรียนรู้ที่มีอยู่เดิม ไม่ตอบโจทย์ผลการเรียนรู้ของผู้เรียนตามหลักสูตรกลุ่มสาระต่างๆ ของสถานศึกษาได้อย่างครบถ้วน จำเป็นต้องมีการผลิตและการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับผลการเรียนรู้รายปี/รายภาคของผู้เรียน โดยกระบวนการพัฒนาสื่อเพื่อการจัดการเรียนรู้ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ดังนี้ (กรมวิชาการ, 2544, น.25)

ขั้นที่ 1: ขั้นวิเคราะห์

เป็นขั้นตอนสำคัญสำหรับการกำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมาย การวิเคราะห์ที่มา/ความสำคัญ ระบุปัญหา วิเคราะห์ผู้เรียน ทรัพยากร งบประมาณ รวมถึงระยะเวลาในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

ขั้นที่ 2: ขั้นตอนออกแบบ

เป็นกระบวนการของการนำผลลัพธ์จากขั้นที่ 1 มาใช้ เพื่อวางแผนในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน อย่างเป็นลำดับขั้นตอน โดยเริ่มจากระบุวัตถุประสงค์ กำหนดแผนของการจัดการเรียนการสอน และออกแบบโครงร่างของสื่อ

ขั้นที่ 3: ขั้นการพัฒนา

เริ่มจากการร่างรายละเอียด (Storyboard) เกี่ยวกับสื่อ เพื่อเป็นต้นแบบในการพัฒนาสื่อตามที่กำหนดไว้ เริ่มต้นจากการจัดหาส่วนประกอบสำคัญ เช่น เสียง รูปภาพ กราฟิก ฯลฯ จากนั้นเข้าสู่กระบวนการตัดต่อ /เขียนโปรแกรม หากผู้พัฒนาสื่อมีการวางแผนและออกแบบที่ดี ส่งผลให้กระบวนการในการพัฒนาสื่อ ดำเนินไปอย่างสะดวกรวดเร็ว

ขั้นที่ 4: ขั้นการนำไปใช้

ขั้นตอนนี้เป็นการนำสื่อการสอนที่พัฒนาเรียบร้อยแล้วไปใช้งานจริง โดยให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาความถูกต้องและความเหมาะสมของสื่อการเรียนการสอน เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไข นำสื่อไปทดลองกับกลุ่มตัวอย่าง และนำไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ขั้นที่ 5: ขั้นการประเมินผล

เป็นการวัดประสิทธิภาพและประสิทธิผลของสื่อการเรียนการสอน โดยพิจารณาจากผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของผู้เรียนและความพึงพอใจที่มีต่อการจัดการเรียนรู้ นำผลประเมินที่ได้นำมาพัฒนา ปรับปรุงแก้ไข ให้สื่อการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ผู้เขียนได้ศึกษากระบวนการในการพัฒนาสื่อและการนำสื่อการเรียนการสอนไปประยุกต์ใช้ เพื่อพัฒนาทักษะการปฏิบัติรายวิชานาฏศิลป์ไทย จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจำนวน 8 เล่ม พ.ศ. 2547 – 2561 สามารถสรุปได้ ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

ชื่อวิจัย	ประเภทสื่อการสอน เรื่องภาษาท่า	กลุ่ม ประชากร	กระบวนการพัฒนาสื่อ	ประสบการณ์ การเรียนรู้ที่เกิดจากการใช้สื่อ
สมภาพ มีเนตรทิพย์. 2547	สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบสื่อวีดิทัศน์	นักเรียนชั้น ม.1	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหาและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. พัฒนาสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การรับรู้ทางสายตา และการฟัง จากการดูรูปภาพ เพลง วิดีโอการสอน และการฟังคำบรรยาย ส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้น เหมาะสำหรับการจัดการเรียนการสอน รายวิชานาฏศิลป์ที่เน้นทักษะการฝึกปฏิบัติ และผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลังการใช้สื่อการเรียนการสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01
วัลลิกา วัฒนญ. 2549	สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบสื่อวีดิทัศน์	นักเรียน ชั้นป.6	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหา เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. สร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การรับรู้ทางสายตา และการฟัง จากการดูรูปภาพ เพลง วิดีโอการสอน และการฟัง คำบรรยาย ส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้น เหมาะสำหรับการจัดการเรียนการสอน รายวิชานาฏศิลป์ที่เน้นทักษะการฝึกปฏิบัติ และผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลังการใช้สื่อการเรียน
อภิณหพร แก่นวิเศษพงศ์. 2549	สื่อประเภทวัสดุร่วมกับ สื่อประเภทเทคนิคหรือ วิธีการรูปแบบบัตรคำ + กระบวนการปฏิบัติ	นักเรียน ชั้นป.3	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหา เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. การสร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การสาธิต ผสมผสานกับทัศนสัญลักษณ์ ที่ผู้เรียนได้เห็นรูปภาพ สัญลักษณ์ ต่างๆจากบัตรคำที่มีเนื้อหาแตกต่างกันตามระดับความยากง่าย การเน้นกระบวนการฝึกปฏิบัติ ที่ผู้เรียนสัมผัสและรับรู้ด้วยตนเอง และผู้เรียน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลังการใช้ สื่อการเรียนการสอนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ชื่อวิจัย	ประเภทสื่อการสอน เรื่องภาษาท่า	กลุ่ม ประชากร	กระบวนการพัฒนาสื่อ	ประสบการณ์ การเรียนรู้ที่เกิดจากการใช้สื่อ
มัลลิการ์ วงศ์ศิริวรรณ. 2550	สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบสื่อวีดิทัศน์	นักเรียนชั้น ม.2	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหาและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. สร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	ประสบการณ์การรับรู้ทางสายตาจาก การดูรูปภาพ เพลง วิดีโอการสอน การ ฟังคำบรรยายประกอบ ส่งผลให้ ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้นเหมาะสำหรับการ จัดการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ที่ เน้นทักษะการฝึกปฏิบัติ ผู้เรียนมี ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้น ภายหลังการใช้สื่อการเรียนการสอน อย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .01
จิตติมา กุลณาวรรณ. 2555	สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบสื่อวีดิทัศน์	นักเรียนชั้น ม.1	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (รวบรวม เนื้อหา เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. สร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การรับรู้ทาง สายตาและการฟัง จากการดูรูปภาพ เพลง วิดีโอการสอน และการฟัง คำบรรยาย ส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจง่าย ขึ้นเหมาะสำหรับการจัดการเรียนการ สอนวิชานาฏศิลป์ที่เน้นทักษะการ ฝึกปฏิบัติ และผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลังการใช้ สื่อการสอน อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .01
มันจนา อันเงิน. 2555	สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบสื่อวีดิทัศน์	นักเรียนชั้น ม.2	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหา เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. พัฒนาสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การรับรู้ทางสายตา และการฟัง จากการดูรูปภาพ เพลง วิดีโอการสอน และการฟัง คำบรรยาย ส่งผลให้ผู้เรียนเข้าใจง่ายขึ้นเหมาะ สำหรับการจัดการเรียนการสอน รายวิชานาฏศิลป์ที่เน้นทักษะการฝึก ปฏิบัติ และผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลังการใช้ สื่อการเรียน การสอนอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.05

ชื่อวิจัย	ประเภทสื่อการสอน เรื่องภาษาท่า	กลุ่ม ประชากร	กระบวนการพัฒนาสื่อ	ประสบการณ์ การเรียนรู้ที่เกิดจากการใช้สื่อ
ธารทิพย์ พิทักษ์สาธิต. 2557	กระบวนการเรียนรู้ แบบกลุ่มสัมพันธ์	นักเรียนชั้น ม.1	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหาและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อเป็น แนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. สร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การสาธิตผสมผสาน กับทัศนสัญลักษณ์ ผู้เรียนได้เห็น รูปภาพ สัญลักษณ์ต่างๆจากบัตรคำ มีเนื้อหาแตกต่างกันตามระดับ ความยากง่าย การเน้นกระบวนการฝึก ปฏิบัติที่ผู้เรียนได้ฝึกการปฏิบัติ สัมผัสและรับรู้ด้วยตนเอง ผู้เรียน มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงขึ้น ภายหลังการใช้สื่อการเรียนการสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05
รสสุคนธ์ เพ็ญเนตร. 2561	สื่อประเภทเทคนิค หรือวิธีการ รูปแบบ การใช้การเรียนรู้แบบ กลุ่มร่วมมือเทคนิค TAI + แนวคิดการ สอนปฏิบัติของแฮร์โรว์	นักเรียน ชั้นป.4	1. วิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน (ศึกษา รวบรวมเนื้อหา แนวคิด ทฤษฎีการสอนปฏิบัติของ แฮร์โรว์ เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อ) 2. ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3. สร้างสื่อการเรียนการสอน 4. การนำไปใช้ (ผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือ ปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้+ใช้จริง) 5. การประเมินผล	เป็นประสบการณ์การสาธิต ผสมผสานกับทัศนสัญลักษณ์ ที่ ผู้เรียนได้เห็นรูปภาพ สัญลักษณ์ ต่างๆจากบัตรคำ ที่มีเนื้อหาแตกต่าง กันไปในแต่ละระดับความยากง่าย การเน้นกระบวนการฝึกปฏิบัติที่ ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ สัมผัสและรับรู้ ด้วยตนเอง และผู้เรียนมีผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนที่สูงขึ้นภายหลัง การใช้สื่อการเรียนการสอนอย่างมี นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

จากตารางที่ 2 สรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้ กระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนรายวิชานาฏศิลป์
ไทยประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) ขั้นวิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน ซึ่งเป็นการศึกษารวบรวม
เนื้อหา แนวคิด ทฤษฎี เอกสารที่เกี่ยวข้องต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างสื่อการเรียนการสอน 2) ขั้น
ออกแบบสื่อการเรียนการสอน เป็นการระบุดูวัตถุประสงค์ วางแผน ออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3) ขั้นการ
สร้าง/พัฒนาสื่อการเรียนการสอน เป็นการร่างรายละเอียดและดำเนินการจัดทำสื่อการเรียนการสอนก่อน
นำไปทดลองใช้ 4) ขั้นการนำไปใช้ ประกอบด้วย 4 สิ่ง ได้แก่ การนำเสนอสื่อการสอนเสนอแก่ผู้เชี่ยวชาญ
การปรับแก้ไข และนำไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างและนำไปใช้จริงกับกลุ่มตัวอย่าง 5)
ขั้นการประเมินผล เป็นขั้นที่แสดงให้เห็นถึงผลสัมฤทธิ์ทางเรียนของผู้เรียนทั้งด้านทฤษฎีและด้านทักษะปฏิบัติ
ผ่านการใช้สื่อการเรียนการสอน ซึ่งมีความเชื่อมโยงสอดคล้องกับ กรมวิชาการ (2544) ที่กล่าวว่า
กระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนประกอบด้วย 5 ขั้นตอนตามที่กล่าวมาข้างต้น

นอกจากนี้การจัดการเรียนการสอนรายวิชานาฏศิลป์ไทยเพื่อพัฒนาทักษะการปฏิบัติ นิยมใช้สื่อ 3
ประเภท ได้แก่ สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ จำนวน 5 เล่ม สื่อประเภทเทคนิคหรือวิธีการ จำนวน 2 เล่ม สื่อประเภทวัสดุ

จำนวน 1 เล่ม โดยสื่อการเรียนการสอนที่ได้รับความนิยมและเป็นที่พึงพอใจของผู้เรียน คือ สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ รูปแบบของสื่อวีดิทัศน์ที่ประกอบด้วยข้อความ รูปภาพ เสียงประกอบการบรรยาย เพลงวิดีโอ กราฟิก ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถรับรู้ผ่านการมองเห็นและการฟัง ผู้สอนนำสื่อวีดิทัศน์มาประยุกต์ใช้ในช่วงของการสอน โดยส่วนใหญ่เลือกใช้กับนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นมากที่สุด และจากผลการวิจัยกล่าวว่าผู้เรียนมีความพึงพอใจต่อสื่อวีดิทัศน์ ในระดับมากถึงมากที่สุด เพราะสื่อการสอนประเภทดังกล่าวนอกจากสร้างความสนใจจากผู้เรียนแล้วยังมีส่วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันก่อให้เกิดการบรรลุจุดประสงค์การเรียนรู้ที่ตั้งไว้ เช่นเดียวกับสื่อการเรียนการสอนประเภทเทคนิคหรือวิธีการ ที่เน้นทักษะ/กระบวนการปฏิบัติที่ช่วยส่งเสริมประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้เรียนในลักษณะของประสบการณ์ตรง ที่ผู้เรียนฝึกปฏิบัติ สัมผัสและรับรู้ด้วยตนเอง อันเกิดจากกระบวนการปฏิบัติร่วมกับผู้อื่น อาทิ การเรียนรู้แบบกลุ่มสัมพันธ์ เป็นการจัดการเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มเปิดโอกาสให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองจากกิจกรรมกลุ่ม มีการวางแผนร่วมกัน ลักษณะกิจกรรมเน้นการปฏิบัติจริง วิเคราะห์ประสบการณ์ในการเรียนรู้ร่วมกัน อันนำไปสู่การเรียนรู้ที่ยั่งยืน

จากการวิเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมด พบว่าสื่อการเรียนการสอนมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้วิชานาฏศิลป์ไทย โดยเฉพาะทักษะการปฏิบัติที่เป็นคุณสมบัติสำคัญของการจัดการเรียนรู้วิชานาฏศิลป์ไทย ซึ่ง“ภาษาท่า”เป็นหนึ่งในพื้นฐานสำคัญของการฝึกปฏิบัติ ผู้เรียนจำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจและสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง จึงจำเป็นต้องอาศัยสื่อการเรียนการสอนเสมือนเครื่องมือสำคัญที่ช่วยส่งเสริมและพัฒนาทักษะของผู้เรียนทางด้านการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนเข้าใจเนื้อหาได้ง่ายมากขึ้น โดยสื่อการสอนที่นิยมใช้สำหรับจัดการเรียนการสอนมากที่สุด ได้แก่ สื่อประเภทคอมพิวเตอร์ในรูปแบบของวีดิทัศน์ เพราะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ผ่านการมองเห็นและการฟัง อันนำไปสู่การจดจำที่ยาวนานและลึกซึ้ง ประกอบด้วย รูปภาพ เสียง คำบรรยาย คลิปวิดีโอ กราฟิกและเพลง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของกิดานันท์ มลิทอง (2544, น.92) ที่กล่าวว่า สื่อการเรียนการสอนมีบทบาทอย่างมากในการจัดการเรียนรู้ เนื่องจากเป็นตัวกลางที่ช่วยให้การสื่อสารระหว่างผู้สอนกับผู้เรียนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นในการจัดการเรียนรู้จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนา ปรับปรุงสื่อการเรียนการสอนเพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะความหลากหลายของผู้เรียน และสอดคล้องกับจุดประสงค์การเรียนรู้ โดยหัวใจสำคัญของกระบวนการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1) ขั้นวิเคราะห์สื่อการเรียนการสอน 2) ขั้นตอนออกแบบสื่อการเรียนการสอน 3) ขั้นการสร้าง/พัฒนา สื่อการเรียนการสอน 4) ขั้นการนำไปใช้ และ 5) ขั้นการประเมิน

จากสาเหตุและปัจจัยข้างต้นส่งผลให้เห็นว่าการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนที่เหมาะสมกับการจัดการเรียนการสอนวิชานาฏศิลป์ที่ส่งเสริมทักษะการฝึกปฏิบัติในปัจจุบัน ได้แก่ สื่อการสอนประเภทคอมพิวเตอร์ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าผู้สอนรายวิชานาฏศิลป์ในยุคปัจจุบันสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ในรูปแบบวิธีการใหม่ๆ โดยการพัฒนาสื่อการเรียนการสอนจากรูปแบบวีดิทัศน์ให้เป็นรูปแบบแอปพลิเคชันบนสมาร์ตโฟนได้ ประกอบด้วยรูปภาพท่ารำ เสียงดนตรี/เสียงบรรยายประกอบ กราฟิก คลิปวิดีโอการสาธิตท่ารำ แบบฝึกหัดท้ายบทเรียน โดยเลือกใช้สื่อแอปพลิเคชันเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยส่งเสริมทักษะการฝึกปฏิบัติของผู้เรียน ผ่านการรับรู้สายตา

การฟัง ภาพและเสียงช่วยกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามวิชานาฏศิลป์จำเป็นต้องสอดแทรกการสอนที่เป็นรูปธรรม มีการฝึกปฏิบัติจริง เพราะเป็นวิชาฝึกทักษะเพื่อการเรียนรู้ ทั้งนี้การพัฒนาสื่อการเรียนการสอนนาฏศิลป์ด้วยสื่อสมัยใหม่ ควรเป็นองค์ประกอบของรายวิชา เนื่องจากวิชานาฏศิลป์เป็นวิชาที่ผู้เรียนต้องฝึกทักษะปฏิบัติ เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในเชิงปฏิบัติ แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม อีกทั้งควรสอดแทรกรูปภาพเข้าไปในเนื้อหาพร้อมด้วยกับการจัดการเรียนการสอน ดังเช่นแอปพลิเคชันบนสมาร์ตโฟน

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ. (2552). *หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551*. กรุงเทพฯ:

ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.

กิดานันท์ มลิทอง. (2543). *เทคโนโลยีทางการศึกษาและนวัตกรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วน จำกัด อรุณการพิมพ์.

ชวลิต ช่างทอง. (2561). *เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่อง สื่อการสอน สำหรับพัฒนาเทคนิคศึกษา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ*. สืบค้นเมื่อ ตุลาคม , 20 , 2563, จาก <https://bit.ly/3p7UFYa>

จิตติมา กุลณาวรรณ. (2555). *ผลการใช้ชุดการสอนวิชานาฏศิลป์ หน่วยการเรียนรู้เรื่องนาฏยศัพท์และภาษาท่าตามแนวคิดทฤษฎีการปฏิบัติ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต).มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, คณะครุศาสตร์. สืบค้นจาก <https://bit.ly/38G5oDF>
เดชพงษ์ อุ่นชาติ. (2563). *สื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีทางการศึกษา*. สืบค้นเมื่อ ตุลาคม , 20 , 2563, จาก shorturl.asia/GEjwP

ธารทิพย์ พิทักษ์สาลี. (2557). *ผลการใช้ชุดการเรียนรู้ เรื่อง นาฏยศัพท์และภาษานาฏศิลป์ โดยใช้กระบวนการเรียนรู้แบบกลุ่มสัมพันธ์ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, คณะครุศาสตร์. สืบค้นจาก <http://1ab.in/txc>

มันจนา อ้นเงิน. (2555). *การพัฒนาชีวิตทัศนประกอบการสอน เรื่องนาฏยศัพท์และภาษาท่านาฏศิลป์ไทยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนอุดมวิทยา จังหวัดปทุมธานี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์, คณะครุศาสตร์. สืบค้นจาก <https://bit.ly/36oRfb5>

มัลลิการ์ วงศ์ศิริวัฒน์. (2550). *การพัฒนาสื่อวีดิทัศน์วิชานาฏศิลป์เรื่องภาษาท่านาฏศิลป์ สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย นนทบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะศึกษาศาสตร์. สืบค้นจาก <https://bit.ly/3libgWS>

- รสสุคนธ์ เพ็ญเนตร. (2561). การพัฒนาทักษะปฏิบัติในวิชาชีพและภาษาท่า โดยใช้การเรียนรู้แบบกลุ่มร่วมมือ เทคนิค TAI ร่วมกับแนวทางการสอนปฏิบัติของแฮร์โรว์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, คณะศึกษาศาสตร์. สืบค้นจาก <https://bit.ly/35dbUQ2>
- วัลลิกา วัฒนวันยู. (2549). การสร้างบทเรียนวีดิทัศน์เรื่องภาษาท่า กลุ่มสาระนาฏศิลป์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดกรุงเทพมหานคร. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, คณะศึกษาศาสตร์. สืบค้นจาก <https://dric.nrct.go.th/Search/ShowFulltext/2/181746>
- วิชาการ, กรม. ศูนย์พัฒนาหลักสูตร. (2544). คู่มือการพัฒนาสื่อการเรียนรู้ (ร่าง). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา
- สมาพร มีเนตรทิพย์. (2547). การพัฒนาชุดการสอน เรื่อง นาฏยศัพท์และภาษาท่านาฏศิลป์ไทย สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, คณะศึกษาศาสตร์. สืบค้นจาก <https://dric.nrct.go.th/Search/SearchDetail/160674>
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). แนวทางการจัดการเรียนรู้ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ชุมชมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย. จำกัด
- อมรา กล้าเจริญ. (2542). สุนทรียนาฏศิลป์ไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์.
- อภิสิทธิ์พร แม่นวิเศษพงศ์. (2549). การพัฒนาชุดการสอนเรื่อง นาฏยศัพท์และภาษาท่านาฏศิลป์ โดยเน้นกระบวนการปฏิบัติ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยบูรพา, คณะศึกษาศาสตร์. สืบค้นจาก <https://bit.ly/36iARsl>